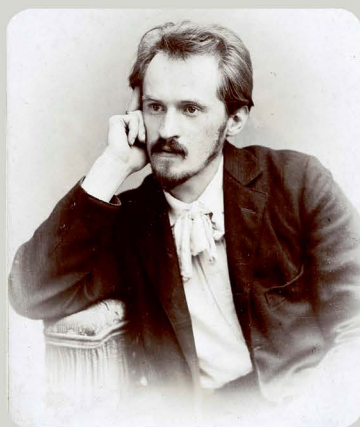
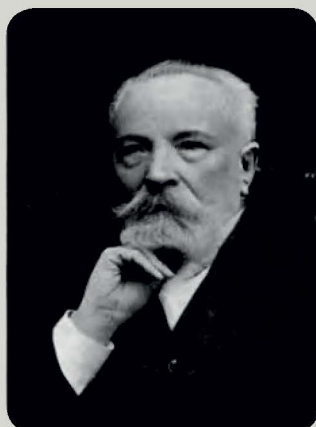

Daria Domarańczyk-Cieślak

Początki psychologii naukowej
na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku
w świetle prasy Królestwa Polskiego i Galicji

Początki psychologii naukowej
na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku
w świetle prasy Królestwa Polskiego i Galicji

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Daria Domarańczyk-Cieślak

Początki psychologii naukowej
na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku
w świetle prasy Królestwa Polskiego i Galicji

Daria Domarańczyk-Cieślak – doktorantka, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny
Katedra Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT

Marek Przeniosło

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Arkadiusz Cieślak

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Sońta

PROJEKT OKŁADKI

krzysztof de mianiuk

Opisy i źródła zdjęć wykorzystanych na okładce zawarto na kolofonie

Publikacja bez opracowania redakcyjnego w Wydawnictwie UŁ

© Copyright by Daria Domarańczyk-Cieślak, Łódź 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09487.19.0.M

Ark. wyd. 20,1; ark. druk. 22,0

Książka powstała na podstawie rozprawy doktorskiej obronionej
na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego

ISBN 978-83-8220-130-7

e-ISBN 978-83-8220-131-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Moim Najbliższym

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
I. Między filozofią a medycyną.....	17
1. Rozwój definicji <i>psychologia</i> i ewolucja jej klasyfikacji wśród nauk na przełomie XIX i XX wieku	18
2. Psychologia a medycyna na przełomie XIX i XX wieku	40
3. Psychologia a pedagogika	78
II. Psychologia w XIX wieku i jej najważniejsi przedstawiciele	97
1. Psychologia w Europie – między Wundtem a Freudem	100
2. Początki polskiej myśli (refleksji) psychologicznej	119
3. Początki psychologii naukowej na ziemiach polskich	143
III. Zagadnienia psychologiczne na łamach prasy Królestwa Polskiego i Gali- cji przełomu XIX i XX wieku	199
1. Czasopisma filozoficzne	200
1.1. „Przegląd Filozoficzny”	200
1.2. „Ruch Filozoficzny”	220
2. Czasopisma pedagogiczne	224
2.1. „Przegląd Pedagogiczny”	224
2.2. „Nowe Tory”	229
2.3. „Muzeum”	233
2.4. „Czasopismo Pedagogiczne”, „Reforma Szkolna”, „Rocznik Pedago- giczny” i „Szkola Polska”	237
3. Czasopisma medyczne i przyrodnicze	242
3.1. „Krytyka Lekarska”	242
3.2. „Gazeta Lekarska”	245
3.3. „Neurologia Polska”	246
3.4. „Kronika Lekarska” i „Medycyna i Kronika Lekarska”	251
3.5. „Zdrowie”	253
3.6. „Przegląd Weterynarski”	261
3.7. „Wszechświat”	264
4. Czasopisma encyklopedyczne i społeczno-kulturalne	266
4.1. „Ateneum”	266
4.2. „Biblioteka Warszawska”	275

4.3. „Przegląd Tygodniowy”	281
4.4. „Tygodnik Ilustrowany”	286
4.5. „Przewodnik Naukowy i Literacki”	291
4.6. „Niwa”	295
4.7. „Sfinks”	297
4.8. „Bluszcz”	301
4.9. „Ster”	307
4.10. „Wędrowiec”	311
Zakończenie	317
Załączniki	323
Bibliografia	337
Spis ilustracji	347
Spis tabel	351

WSTĘP

Psychologia ma długą przeszłość, ale krótką historię¹.

Hermann von Ebbinghaus

Tematem książki są początki psychologii naukowej na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku przedstawione w oparciu o prasę wydawaną na terenie Królestwa Polskiego i Galicji. Naukowa (współczesna) psychologia, za której początek przyjmuje się 1879 rok, kiedy to Wilhelm Wundt założył w Lipsku pierwsze laboratorium eksperymentalne, ma swoje korzenie jeszcze w starożytności. Mimo że nie istniała jeszcze jako samodzielna nauka, to jej obecność wyraźnie widoczna była w najstarszej znanej literaturze. Od zawsze towarzyszyły nam opisy ludzkich emocji, stanów i uczuć ukazujące przeżycia ich bohaterów. Natomiast już od traktatów wielkich starożytnych myślicieli – Platona i Arystotelesa – zagadnienia psychologiczne zostały włączone w filozofię. Również „ojciec medycyny” Hipokrates, który wprowadził termin i podział temperamentów oraz kontynuujący jego badania Galen, stworzyli podstawy do dalszego rozwoju myśli psychologicznej.

Cezury czasowe przyjęte w pracy to lata 1879–1914. Pierwsza z dat wiąże się z założeniem przez Wilhelma Wundta w Lipsku psychologicznego laboratorium eksperymentalnego i uznaniem psychologii za samodzielną naukę. Natomiast końcowa to wybuch I wojny światowej, kiedy to z jednej strony nastąpiło przerwanie wielu procesów życia społecznego, w tym naukowego, a z drugiej, zamkniętych, bądź zawieszonych zostaje część z wykorzystywanych do analizy tytułów prasowych. W rozprawie znajdują się jednak liczne odwołania zarówno do wydarzeń sprzed, jak i po wymienionym zakresie czasu. Niezbędne było nakreślenie tła historycznego sprzed umownej daty narodzin psychologii naukowej, zwłaszcza zaś jej korzeni na ziemiach polskich. Natomiast wydarzenia opisywane po 1914 roku dotyczyły najczęściej elementów biografii pierwszych rodzimych psychologów. Uznałam, że nie byłoby to odpowiednie, gdybym przedstawienie ich naukowych dokonań przerwała na dniu wybuchu I wojny światowej.

¹ R. Gerrig, P. G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Warszawa 2009, s. 8.

Autorami artykułów psychologicznych, które stanowią podstawowe źródło dla monografii byli pionierzy psychologii na ziemiach polskich. Byli to: Julian Ochorowicz (nazywany „ojcem” polskiej psychologii), Kazimierz Twardowski (twórca Filozoficznej Szkoły Lwowsko-Warszawskiej) i jego uczniowie, Władysław Heinrich (określany jako polski Wundt), Józefa Joteyko (polska pionierka pedagogii i psychofizjologii), Edward Abramowski (inicjator nowej dziedziny – psychologii religii), Józefa Kodis (badaczka psychofizjologii i relacji między psychologią a filozofią), Jan Władysław Dawid (twórca pierwszych polskich kwestionariuszy do badań psychologicznych dzieci), Alina Szcówna (badania nad zdolnościami umysłowymi dzieci), Bolesław Błażek (pionier badań nad zmęczeniem [znużeniem] uczniów w szkole) oraz pierwsi rodzimi psychoanalitycy – Helena Deutsch, Ludwik Jekels oraz Herman Nunberg. Niewielu z nich doczekało się napisanych i opublikowanych biografii w formie książkowej. Więcej publikacji na temat życia pionierów polskiej psychologii ma charakter artykułów (*Julian Ochorowicz [1850–1917] – ojciec polskiej psychologii naukowej*², *Pionier polskiej psychologii wychowawczej*³ i *Julian Ochorowicz na drogach i bezdrożach psychologii*⁴) oraz haseł słownikowych (*Polski Słownik Biograficzny*, *Słownik psychologów polskich*⁵). Wśród znalezionych przeze mnie książek na temat powyższych postaci należy zwrócić uwagę na następujące tytuły: *Abramowski Urszuli Dobrzyckiej* (1991)⁶, *Mistrz i jego uczniowie* (o Kazimierzu Twardowskim) Ryszarda Jadcza (1997)⁷, *Józefa Joteyko. Życie i działalność* Ottona Lipkowskiego (1968)⁸ oraz *Dawid Wincentego Okonia* (1980)⁹. Helena Deutsch napisała natomiast autobiografię *Konfrontacja z samą sobą. Epilog* (2008)¹⁰, którą trzeba czytać z ostrożnością ze względu na subiektywność. Praca nad biografiami pierwszych polskich psychologów z pewnością nie należy do zadań łatwych ze względu na rozproszenie materiałów źródłowych, konieczną znajomość różnych języków obcych oraz wiedzy z zakresu psychologii i historii. Niewątpliwie są to przyczyny, dla których badacze niechętnie podejmują się takiego zadania.

² A. Bodanko, *Julian Ochorowicz (1850–1917) – ojciec polskiej psychologii naukowej*, „Nauczyciel i Szkoła” 2011, nr 2.

³ Tenże, *Pionier polskiej psychologii wychowawczej*, „Nauczyciel i Szkoła” 2011, nr 1.

⁴ W. Bobrowska-Nowak, *Julian Ochorowicz na drogach i bezdrożach psychologii*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1971, nr 1.

⁵ *Słownik psychologów polskich*, pod red. E. Kosnarewicz, T. Rzepy, E. Stachowskiego, Poznań 1992.

⁶ U. Dobrzycka, *Abramowski*, Warszawa 1991.

⁷ R. Jadcza, *Mistrz i jego uczniowie*, Warszawa 1997.

⁸ O. Lipkowski, *Józefa Joteyko. Życie i działalność*, Warszawa 1968.

⁹ W. Okoń, *Dawid*, Warszawa 1980.

¹⁰ H. Deutsch, *Konfrontacja z samą sobą. Epilog*, Warszawa 2008.

Głównym źródłem pracy jest, jak już zaznaczono w jej temacie, prasa z przełomu XIX i XX wieku. Jerzy Myśliński podkreślał, że była ona do lat dwudziestych XX wieku *jedynym środkiem masowego przekazu*¹¹. Stąd też uznać ją należy za niezbędną dla kompleksowego opracowania tematów dotyczących XIX i XX wieku. Celowo pominięto prasę z zaboru pruskiego, gdzie zasadniczo nie pisano artykułów psychologicznych na łamach ukazujących się tam tytułów¹². Nie powstała tam również instytucja naukowa, która podejmowałaby badania z zakresu omawianej dyscypliny.

W pracy nie uwzględniono także w szerszym zakresie prasy regionalnej, w której o psychologii praktycznie nie pisano. Kwerendą objęłam następujące czasopisma lokalne: „Goniec Lubelski”, „Ziemię Lubelską”, „Kurier Lubelski”, „Rozwój”, „Goniec Łódzki”, „Kurier Łódzki”, „Nowy Kurier Łódzki”, „Kurier Warszawski” oraz „Gazetę Kielecką”. Znajdujące się w niej wiadomości oraz krótkie informacje dotyczyły bardziej zagadnień psychiatrii (szpitale psychiatryczne, ustawy o nerwowo chorych, opisy zbrodni i motywów sprawcy).

Przeprowadzona kwerenda objęła ponad 50 tytułów czasopism o charakterze specjalistycznym, społeczno-kulturalnym oraz wspomnianej prasy regionalnej. Do pierwszej z wymienionych grup należały tytuły medyczne i przyrodnicze: „Gazeta Lekarska”, „Kosmos”, „Kronika Lekarska”, „Krytyka Lekarska”, „Medycyna i Kronika Lekarska”, „Neurologia Polska”, „Przegląd Weterynarski”, „Wszechświat” i „Zdrowie”. Warto w tym miejscu wspomnieć o ogromnym ułatwieniu dla badacza historii medycyny, jakim jest *Polska Bibliografia Lekarska 1901–1939*, której twórcą był profesor Stanisław Konopka. Wśród umieszczonych w niej haseł znalazły się też te dotyczące psychologii – pierwszych publikacji książkowych oraz artykułów w prasie na temat tej nauki. Periodykami pedagogicznymi były: „Czasopismo Pedagogiczne”, „Muzeum”, „Nowe Tory”, „Przegląd Pedagogiczny”, „Reforma Szkolna”, „Rocznik Pedagogiczny” oraz „Szkoła Polska”. Tytuły o charakterze filozoficznym to: „Przegląd Filozoficzny”, a także „Ruch Filozoficzny”. Czasopismami społeczno-kulturalnymi były: „Ateneum”, „Biblioteka Warszawska”, „Bluszcz”, „Niwa”, „Przegląd Tygodniowy”, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, „Sfinks”, „Ster. Dwutygodnik dla spraw wychowania i pracy kobiet”, „Ster. Organ Związku Równouprawnienia Kobiet Polskich”, „Tygodnik Ilustrowany” oraz „Wędrowiec”. Uzupełniały je artykuły

¹¹ J. Myśliński, *Uwagi o prasie polskiej przełomu XIX i XX wieku jako źródle historycznym*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1974, t. XIV, s. 8.

¹² W omawianym okresie w zaborze pruskim wydawano niewiele czasopism społeczno-kulturalnych i naukowych. Dla tematu pracy najistotniejsze byłyby „Nowiny Lekarskie” (1889–1950) będące organem Wydziału Lekarskiego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz „Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” (1860–1928).

z tytułów sprzed 1879 roku dokumentujące rozwój polskiej myśli psychologicznej oraz po 1914 roku, które prezentowały dalsze losy pierwszego pokolenia polskich psychologów.

W książce wykorzystane także zostały źródła archiwalne pozyskane w Muzeum Freuda w Wiedniu. Działające w ramach tej instytucji archiwum oraz biblioteka gromadzi wszelkie pamiątki oraz publikacje poświęcone twórcy psychoanalizy. Za najważniejszy dla mnie dokument uważam załączony do pracy spis pacjentów poddanych psychoanalizie przez Z. Freuda. Znajdują się na niej nazwiska wielu cenionych przedstawicieli świata nauki i kultury, a także polscy psycholodzy. Materiały archiwalne pozyskałam także w Bibliotece Narodowej – w Dziale Rękopisów i Starodruków, gdzie znajdują się *Wspomnienia* Józefy Kodisowej oraz jej córki Zofii Kodis-Freyer. Inne materiały archiwalne pochodzą z Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie im. S. Konopki – Działu Starej Książki Medycznej. Pozostałe archiwalia stanowią przede wszystkim zdjęcia i plany dostępne w internecie.

W książce wykorzystane zostały również prace pierwszych polskich psychologów oraz ich poprzedników, które dostępne są w bibliotekach, bądź na stronach Federacji Bibliotek Cyfrowych i Polonie. Niezbędne były także encyklopedie, słowniki oraz leksykony z przełomu XIX i XX wieku. Pozwoliły one pokazać ewolucję terminu *psychologia* i jej zmiany w umiejscowieniu wśród innych nauk.

Do najważniejszych badaczy tematu początków psychologii na ziemiach polskich należała Wanda Bobrowska-Nowak. Psycholożka i pedagog napisała następujące prace: *Narodziny i rozwój psychologii w Polsce* (1970)¹³, *Początki polskiej psychologii* (1973)¹⁴ oraz *Materiały pomocnicze do historii psychologii. Psychologia rozwojowa i wychowawcza w latach 1870 – 1930* (1979)¹⁵. Niestety, mają one bardziej charakter skryptów dla studentów psychologii i pedagogiki. Te same informacje w nich zawarte powtarzają się bardzo często. Niewiele miejsca poświęcono w nich także interesującemu mnie okresowi. Autorka większy nacisk położyła na lata rozwoju myśli psychologicznej oraz prężnie już istniejącej psychologii w dwudziestoleciu międzywojennym. Znacznym dorobkiem w tym temacie może poszczycić się doktor Anatol Bodanko, który jest matematykiem i fizykiem. Na szczególną uwagę zasługują jego dość krótkie publikacje: *Galicyjsko-ukraińskie korzenie rozwoju psychologii polskiej* (2005)¹⁶ oraz *Erazm Witelon. Pionier nauki*

¹³ W. Bobrowska-Nowak, *Narodziny i rozwój psychologii w Polsce*, Katowice 1970.

¹⁴ Taż, *Początki polskiej psychologii*, Wrocław 1973.

¹⁵ Taż, *Materiały pomocnicze do historii psychologii. Psychologia rozwojowa i wychowawcza w latach 1870 – 1930*, Katowice 1979.

¹⁶ A. Bodanko, *Galicyjsko-ukraińskie korzenie rozwoju psychologii polskiej*, Wodzisław Śląski 2005.

polskiej. *Prekursor polskiej myśli psychologicznej* (2004)¹⁷. Nieocenione okazały się prace profesor Teresy Rzepy, która bardzo dokładnie opisała Psychologiczną Szkołę Lwowską. Najważniejsze publikacje na ten temat to: *Psychologia Władysława Witwickiego* (1991)¹⁸, *Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej* (1997)¹⁹, *Życie psychiczne i drogi do niego (Psychologiczna Szkoła Lwowska)* (1998)²⁰ oraz napisana wspólnie z doktorem Bartłomiejem Dobroczyńskim *Historia polskiej myśli psychologicznej* (2009)²¹.

Na temat historii psychologii na świecie powstało znacznie więcej publikacji. Do najważniejszych moim zdaniem należą: Ludy T. Benjamin Jr., *Historia współczesnej psychologii* (2013)²², *Psychologia europejska w okresie międzywojennym*, pod redakcją Włodzisława Seidlera (2009)²³, *Najwybitniejsze kobiety w psychologii w XX wieku*, pod redakcją Sibylle Volkmann-Raue i Hemuta E. Lück (2015)²⁴, Iwony Kaczanowicz-Dehnel *Jak powstała psychologia?* (2004)²⁵, H. Lück, *Historia psychologii. Orientacje, szkoły, kierunki rozwoju* (2008)²⁶, Józefa Pietera *Historia psychologii w zarysie* (1974)²⁷, Ryszarda Stachowskiego *Historia współczesnej myśli psychologicznej. Od Wundta do czasów najnowszych* (2000)²⁸. Wymienione publikacje są nowe i ich treść zawiera najbardziej aktualne ustalenia. Natomiast dwutomowa książka Michaiła Jaroszewskiego *Historia myśli psychologicznej* (1987)²⁹, która mimo, że jest obszernym źródłem wiedzy to czytać należy ją już z dużą ostrożnością ze względu na czas i miejsce jej wydania.

Nieodzowne były także prace z historii medycyny, wśród których na szczególną uwagę zasługują: *Zdrowie publiczne w Galicji w dobie autonomii* Piotra

¹⁷ Tenże, *Erazm Witelon. Pionier nauki polskiej. Prekursor polskiej myśli psychologicznej*, Włodzisław Śląski 2004.

¹⁸ T. Rzepa, *Psychologia Władysława Witwickiego*, Poznań 1991.

¹⁹ Taż, *Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej*, Warszawa 1997.

²⁰ Taż, *Życie psychiczne i drogi do niego (Psychologiczna Szkoła Lwowska)*, Szczecin 1998.

²¹ T. Rzepa, B. Dobroczyński, *Historia polskiej myśli psychologicznej*, Warszawa 2009.

²² L. T. Benjamin, Jr, *Historia współczesnej psychologii*, Warszawa 2013.

²³ *Psychologia europejska w okresie międzywojennym*, pod red. W. Zeidlera, Warszawa 2009.

²⁴ *Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku*, pod red. S. Volkmann-Raue, H. E. Lück, Sopot 2015.

²⁵ I. Kaczanowicz-Dehnel, *Jak powstała psychologia?*, Wrocław 2004.

²⁶ H. E. Lück, *Historia psychologii. Orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*, Warszawa 2008.

²⁷ J. Pieter, *Historia psychologii w zarysie*, Katowice 1958.

²⁸ R. Stachowski, *Historia współczesnej myśli psychologicznej. Od Wundta do czasów najnowszych*, Warszawa 2000.

²⁹ M. G. Jaroszewski, *Historia myśli psychologicznej*, t. 2, Warszawa 1987.

Franaszka (2002)³⁰, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku* Elżbiety Mazur (2008)³¹, *Historia psychiatrii. Od zakładu dla obłąkanych po erę Prozacu* Edwarda Shortera (2005)³², artykuł Bożeny Płonki-Syroki *Spory o kształtowanie się standardu nowoczesnej psychiatrii w XIX stuleciu* („Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2002, z. 1)³³ oraz *Idea opieki nad chorymi na ziemiach polskich w latach 1809–1914* Bożeny Urbanek (2001)³⁴. Korzystałam także z publikacji poświęconych historii wychowania: *Historia wychowania do 1795 i 1795–1918* Stefana Możdżenia (2005, 2006)³⁵ oraz *Historia Wychowania* Stanisława Kota (1996)³⁶.

Niezbędne okazały się również publikacje dotyczące historii prasy polskiej, z których najważniejsze okazały się *Historia prasy polskiej. Prasa polska w latach 1864–1918* pod redakcją Jerzego Łojka (1976)³⁷, *Czasopismo „Ateneum” (1876–1901) oraz jego oblicze społeczne i kulturowe* Zenona Kmiecika (1985)³⁸ oraz *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku* Jerzego Jarowieckiego³⁹. Mimo upływu czasu niniejsze prace nie straciły na aktualności. Poza tym prasoznawstwo historyczne nie należy do popularnego kierunku badań i dotychczas nie powstały lepsze opracowania od wymienionych.

Pod względem konstrukcyjnym praca ma układ problemowo-chronologiczny. Została podzielona na trzy obszernie rozdziały, a te na podrozdziały. Pierwsza część zatytułowana *Między filozofią a medycyną* pokazuje drogę, jaką pokonała psychologia, żeby stać się samodzielną nauką. Przedstawiono ewolucję definicji terminu *psychologia* wykorzystując encyklopedie i słowniki zarówno z epoki, jak i współczesne. Opisałam w niej także relacje pomiędzy psychologią a filozofią, medycyną (zwłaszcza psychiatrią) oraz pedagogiką.

Druga część zatytułowana *Psychologia w XIX wieku i jej najważniejsi przedstawiciele* podzielona została na trzy podrozdziały: *Psychologia w Europie – między*

³⁰ P. Franaszek, *Zdrowie publiczne w Galicji w dobie autonomii*, Kraków 2002.

³¹ E. Mazur, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Warszawa 2008.

³² E. Shorter, *Historia psychiatrii. Od zakładu dla obłąkanych po erę Prozacu*, Warszawa 2005.

³³ B. Płonka-Syroka, *Spory o kształtowanie się standardu nowoczesnej psychiatrii w XIX stuleciu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2002, z. 1.

³⁴ B. Urbanek, *Idea opieki nad chorymi na ziemiach polskich w latach 1809–1914*, Wrocław 2001.

³⁵ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1795*, t. 1, Kielce 2005; *Historia wychowania 1795–1918*, t. 2, Sandomierz 2006.

³⁶ S. Kot, *Historia wychowania*, t. I i t. II, Warszawa 1996.

³⁷ *Historia prasy polskiej. Prasa polska w latach 1864–1918*, pod red. J. Łojka, Warszawa 1976

³⁸ Z. Kmiecik, *Czasopismo „Ateneum” (1876–1901) oraz jego oblicze społeczne i naukowe*, Wrocław 1985.

³⁹ J. Jarowiecki, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, Kraków 1997.

Wundtem a Freudem, Początki polskiej myśli (refleksji) psychologicznej oraz Początki psychologii naukowej na ziemiach polskich. Omówienie dokonań W. Wundta, H. Ebbinghaus, F. Brentano i Z. Freuda było niezbędne dla dalszych rozważań. Podobnie pokazanie korzeni rodzimej psychologii – myśli psychologicznej, która była obecna od najdawniejszych epok w dyskursie polskich uczonych, duchownych i artystów. Wreszcie przedstawić należało sylwetki i dokonania pierwszego pokolenia naszych psychologów. Począwszy od „ojca” polskiej psychologii naukowej Juliana Ochorowicza, a skończywszy na pionierach psychoanalizy na naszych ziemiach, zaprezentowane zostały pierwsze lata nowej dziedziny wiedzy w trudnych warunkach zaborów.

Ostatni rozdział *Zagadnienia psychologiczne na łamach prasy Królestwa Polskiego i Galicji przełomu XIX i XX wieku* stanowi przedstawienie i omówienie dorobku pierwszych polskich psychologów naukowych na podstawie subiektywnie wybranych przeze mnie ich artykułów, sprawozdań oraz krótkich informacji prasowych. Dokonana selekcja jest, moim zdaniem, jak najbardziej reprezentatywna dla realizacji założonych zamierzeń badawczych. Czasopisma zostały podzielone na filozoficzne, pedagogiczne, medyczne oraz społeczno-kulturalne. W wymienionych już wcześniej ponad 50 tytułach prasowych pokazane zostały przejawy działalności polskich uczonych, zainteresowania badawcze oraz ich osiągnięcia.

Uzupełnieniem pracy są załączone na jej końcu ilustracje, wspomniany spis pacjentów z Wiednia oraz wykazy tabel. Znaczna część fotografii pochodzi z Muzeum Freuda w Wiedniu oraz z materiałów Biblioteki Narodowej poświęconych Józefie Kodisowej.

Książka jest zmodyfikowaną wersją rozprawy doktorskiej, która powstała w Katedrze Historii Polski XIX wieku Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dr. hab. Jarosława Kity, któremu chciałabym serdecznie podziękować za pomoc i cenne uwagi. Wyrazy wdzięczności kieruję także do Szanownych Recenzentów – Pani Profesor Bożenie Płonce – Syroce oraz do Pana Profesora Marka Przeniosło. Dziękuję Piotrowi Kirschowi, mojemu przyjacielowi za przetłumaczenie dokumentów z języka niemieckiego. Podziękowania należą się również moim rodzicom i siostrze, którzy nie tylko wspierali mnie w czasie pisania tej pracy, ale także czytali i odnosili się do zawartych w niej treści. Dziękuję także przyjaciółom, na których zawsze mogę liczyć. Szczególne wyrazy podziękowania kieruję do mojego męża Arkadiusza, który poza ogromnym wsparciem, służył mi nieocenioną pomocą przy edytorskim i technicznym przygotowaniu niniejszej pracy.

I. MIĘDZY FILOZOFIĄ A MEDYCYNĄ

*Psycholog, nie może się zadowolić jedynie dedukcją,
lecz winien dokładnie obserwować najrozmaitsze typy ludzkie,
zarówno normalne, jak i chorobliwe,
i z obserwacji tych typów winien wyciągać odpowiednie wnioski¹.*

Johann Friedrich Herbart

Historia psychologii sięga starożytności, mimo że nie istniała ona jako samodzielna nauka do II połowy XIX wieku. Do czasu oderwania się od filozofii poszczególne jej działy podporządkowane były również medycynie – psychiatrii oraz pedagogice. Wymienione nauki, podobnie jak psychologia, dopiero rozpoczynały swoje drogi jako odrębne dyscypliny. Dodatkowych trudności nastroczał brak ich sprecyzowanych słownikowych i encyklopedycznych definicji oraz jednolitego słownika pojęć specjalistycznych. Problemem były także dopiero na bieżąco tworzone metodologie nauk, będące pod silnymi wpływami ówczesnie panujących prądów filozoficznych.

Do powszechnie znanych określeń na XIX stulecie jak „wiek pary” czy „czas kobiet” na stałe powinno także dołączyć „*Nerwowy wiek XIX*”² nazwany tak przez Edwarda Shortera. Dokonująca się rewolucja w podejściu do chorych psychicznie, nerwów i psychiki jeszcze nigdy nie zajmowała tyle uwagi. Rozwijające się niemalże równocześnie neurologia, psychiatria i psychologia prowadziły wręcz chwilami wyścig o pierwszeństwo w dominacji nad pozostałymi naukami. Pojawiające się specjalizacje w medycynie jak psychiatria i neurologia, pozwalały skupić się lekarzom na konkretnych chorobach. Również nowością były „zawody” psychiatry i psychologa, które najczęściej jednak były wykonywane przez jedną osobę. Często kompetencje powyższych profesji nakładały się na siebie i niezwykle trudno było je rozdzielić. Wreszcie XIX wiek to także pojawienie się psychologii klinicznej, bez której trudno byłoby sobie wyobrazić funkcjonowanie

¹ A. Wizel, *Stosunek psychologii do psychiatrii. Studium krytyczne*, „Krytyka Lekarska” 1900, nr 12, s. 327.

² E. Shorter, *Historia psychiatrii. Od zakładu dla obłąkanych po erę Prozacu*, Warszawa 2005, s. 132.

współczesnych placówek psychiatrycznych. Jednocześnie jest to także wygrana humanitaryzmu w podejściu do człowieka – jego emocji, uczuć, procesów umysłowych i problemów z nimi związanymi.

1. Rozwój definicji *psychologia* i ewolucja jej klasyfikacji wśród nauk na przełomie XIX i XX wieku

Przyjęta w większości współczesnych encyklopedycznych wydań definicja psychologii najczęściej prezentuje następującą treść: „**Psychologia** [gr. psychḗ ‘dusza’, lógos ‘słowo’, ‘nauka’], nauka zajmująca się powstaniem i przebiegiem procesów psych., ich rolą w sterowaniu zachowaniem człowieka, w regulowaniu jego stosunków ze światem otaczającym: przez wiele wieków uprawiana w ramach filozofii, teologii, medycyny, jako samodzielna nauka empiryczna wyodrębniła się w 2 połowie XIX w. (...)”³. Zasadniczo identyczne wyjaśnienie tego terminu znajdziemy w *Słowniku współczesnego języka polskiego*, gdzie dodano jeszcze potoczne wyjaśnienie: „(...) zespół cech psychicznych danej jednostki; psychika”⁴. Ponadto umieszczono w nim przykładowe użycie definiendum⁵.

W słownikach psychologicznych poza wyjaśnieniem pochodzenia samej nazwy znaleźć można inne definicje, jak: „**Psychologia**, nauka o zjawiskach psychicznych. Termin pochodzi z XVI wieku, ale wszedł w użycie począwszy od XVIII wieku, dzięki C. Wolffowi, który zastosował go w swoich dziełach *Psychologia empirica* (1732) i *Psychologia rationalis* (1734) długo traktowana jako »nauka o życiu umysłowym, jego zjawiskach i warunkach« (W. James, 1890), psychologia jest obecnie definiowana w sposób bardziej ogólny jako »nauka o zachowaniu«. Termin »zachowanie« oznacza – oprócz możliwego do poddania obiektywnej obserwacji zachowania i oddziaływania na otoczenie (np. poprzez komunikację) – interakcję organizmu i jego środowiska oraz oddziaływanie na swoje ciało (świadome i nieświadome procesy fizjologiczne). Psychologia grupuje zatem kilka odrębnych i różnie definiowalnych dyscyplin. Jako nauka wyodrębniła się pod koniec XIX w. z filozofii. Stopniowo, mimo głębokich wewnętrznych kryzysów (a może dzięki nim), stała się autonomiczną dyscypliną humanistyczną (...)”⁶. W umieszczonej w *Słowniku psychologicznym* Józefa Pietera definicji **psychologii** nie ma już aż tak precyzyjnie sprecyzowanego wyjaśnienia. Zaznaczono, że: „(...) w nauce nowoczesnej definicje u różnych autorów są rozbieżne,

³ *Psychologia*, [w:] *Encyklopedia Popularna PWN*, t. 7, Warszawa 1998, s. 510.

⁴ *Psychologia*, [w:] *Słownik Współczesnego Języka Polskiego*, pod red. A. Sikorskiej-Michalak, O. Wojniłko, t. 2, Warszawa 1998, s. 212.

⁵ Tamże.

⁶ *Psychologia*, [w:] N. Sillamy, *Słownik psychologii*, Wrocław 1994, s. 234–235.

jednakże na ogół przyjmuje się – w ujęciu nader związłym i w odniesieniu do człowieka – że psychologia jest to nauka o świadomym zachowaniu się. Zamiast »świadome zachowanie się« mówi się też »postępowanie«. Oczywiście nie są to definicje wystarczające i wymagają wielu uzupełnień. W odniesieniu do całego świata zwierząt psychologia jest to nauka o ich czynnościach przystosowawczych do środowiska (od podniet do sytuacji lub do warunków środowiskowych) na tle powstawania i zaspokajania potrzeb w ramach czynności samozachowawczych organizmu zwierzęcego. Niekiedy definiuje się psychologię jako naukę o zjawiskach psychicznych, jest to jednakże tylko określenie formalne, bo wymagające dalszego zdefiniowania »zjawisk psychicznych«⁷. Zupełnie inaczej zaprezentowana została definicja **psychologii** w *Słowniku psychologicznym* Arthura i Emilii Reber (polskie wydanie pod redakcją naukową Idy Kurcz oraz Krystyny Skarżyńskiej), gdzie zasadniczo nie została ona wyjaśniona. Autorzy publikacji stwierdzili, że: „(...) nie można zdefiniować psychologii w prosty sposób; nie można jej nawet scharakteryzować. Zakładając, że udałoby się to komuś dzisiaj czy jutro wysiłek ten okazałby się nieadekwatny. Psychologia jest tym, co naukowcy i filozofowie o różnych przekonaniach stworzyli w celu zaspokojenia potrzeb zrozumienia umysłu i zachowań różnych organizmów, od najbardziej prymitywnych aż po te najbardziej złożone. A zatem nie jest to określona rzecz – raczej opis jakiejś rzeczy lub wielu rzeczy. Ma niewiele ograniczeń i poza kanonami nauki oraz normami etycznymi wolnego społeczeństwa nie powinna stosować żadnych innych kanonów i norm narzuconych przez osoby uprawiające tę dyscyplinę lub przez jej krytyków. Stanowi próbę zrozumienia tego, co dotychczas umyka poznaniu, a każda próba ścisłego określenia jej lub zamknięcia w jakiś ramach oznacza zakreślenie granic naszej wiedzy, co z pewnością jest niewłaściwe”⁸. W definicji zaznaczono także, że psychologia jako samodzielna nauka wyodrębniła się dopiero w II połowie XIX wieku z medycyny i filozofii. Z pierwszej utrzymano, że to co czujemy, myślimy i robimy musi być związane z biologią oraz instynktami nami kierującymi. Z drugiej nauki zaczerpnięto kategorię problemów, które odnoszą się do stanowiska naszej woli, umysłu, wiedzy oraz przekonań. Zaskakujące jest natomiast porównanie psychologii do ameby (pierwotniaka), ponieważ: „(...) jest ona raczej nieukształtowana, ale w dużym stopniu dająca się wyodrębnić jako samodzielny byt o właściwym sposobie aktywności, dzięki wysuwaniu »niby-nózek« w kierunku nowych technik, nowych obszarów problemowych, modeli teoretycznych, czy nawet innych samodzielnych dziedzin nauki – wchłania je i powoli, czasem niezdarnie przybiera coraz to inny kształt”⁹.

⁷ *Psychologia*, [w:] J. Pieter, *Słownik psychologiczny*, Wrocław 1963, s. 222.

⁸ *Psychologia*, [w:] A. S. Reber, E. S. Reber, *Słownik psychologiczny*, Warszawa 2005, s. 619.

⁹ Tamże.

Analizując przedstawione powyżej, współczesne już definicje **psychologii** należy zauważyć, że wyjaśnienia znacząco różnią się między sobą. Kryterium stanowią rodzaje publikacji, w których znajdują się opisy, ale też ich autorzy. W zależności od wykształcenia twórców – haseł encyklopedii, słowników języka polskiego czy psychologicznych, wyjaśnienia terminu są mniej precyzyjne. Podkreślić trzeba, że nie ma także wśród psychologów jednej ustalonej definicji tej nauki.

Podobnie jak w przedstawionym współczesnym dyskursie, tak i na przełomie XIX i XX wieku trudno było ustalić jedno wyjaśnienie dla psychologii, która dopiero aspirowała do miana samodzielnej nauki. Zasadniczo można przyjąć, iż każdy autor miał swoją definicję i propozycję umiejscowienia tej dyscypliny wśród gałęzi wiedzy. Najczęściej klasyfikowano ją jako jedną z dziedzin filozofii, ale już jej kliniczne zastosowanie umiejscawiano w obrębie medycyny – jako część psychiatrii. Natomiast do części zajmujących się sprawami wychowania i rozwoju „swoje pretensje zgłaszała” pedagogika. Nie należy się zatem dziwić częstemu sceptycznemu podejściu o uznaniu psychologii jako odrębnej dyscypliny nawet przez samych ówczesnych badaczy i zainteresowanych *nauką o duszy*. Wśród nich byli przede wszystkim filozofowie, lekarze, pedagodzy i dopiero pierwsi absolwenci zachodnioeuropejskich uczelni kształcących psychologów. Na powyższą sytuację miała wpływ wielowiekowa ewolucja psychologii, której początków należy upatrywać już w starożytności.

Powyższe stwierdzenia ilustrują definicje zaczerpnięte ze źródeł epoki, jakim są słowniki i wydawnictwa encyklopedyczne. W *Słowniku Języka Polskiego*, który został wydany w Wilnie w 1861 roku wytlumaczenie omawianego terminu wygląda następująco: „**Psychologia** (...) część filozofii ducha ludzkiego, w której ten duch uważa się wolnym od wpływów zewnętrznych, *odnoszącym się do samego siebie*, i dochodzącym we własnej istocie treści rozmaitej w niej zamkniętej”¹⁰.

W *Słowniku Języka Polskiego* pod redakcją J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwieckiego z 1909 roku wyjaśniono jedynie, że: „**Psychologia** to część filozofii traktująca o duszy i jej objawach. »Psycha + Gr. – logia = znawstwo«”¹¹.

¹⁰ *Psychologia*, [w:] *Słownik języka polskiego, obejmujący: oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z obcych języków polskiemu przyswojonych; nomenklatury tak dawne, jak też nowo w użycie wprowadzone różnych nauk, umiejętności, sztuk i rzemiosł; nazwania monet, miar i wag główniejszych krajów i prowincji; mitologję plemion słowiańskich i innych ważniejszych, tudzież oddzielną tablicę słów polskich nieforemnych z ich odmianą; do podręcznego użytku wypracowany przez Aleksandra Zdanowicza, Michała Bohusza Szyszkę, Januarego Filipowicza, Walerjana Tomaszewicza, Florjana Czepielińskiego i Wincentego Korotyńskiego, z udziałem Bronisława Trentowskiego. Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda, Wilno 1861, s. 1324.*

¹¹ *Psychologia*, [w:] *Słownik Języka Polskiego* pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwieckiego, t. 5, Warszawa 1909, s. 418; W wydaniu z 1952 roku nie uaktualniono zawartych wcześniej definicji i wyjaśnienie terminu pozostało takie samo.

Natomiast w analogicznym leksykonie napisanym przez Samuela Bogumiła Lindego, wydanym we Lwowie w 1858 roku jeszcze nie ma takiego hasła¹².

Obszernie natomiast wyjaśniono omawianą definicję w *Encyklopedyji Powszechnej* S. Orgelbranda wydanej w Warszawie w 1863 roku. Zapisano w niej: „**Psychologija** (z grec.: psyche, **dusza** i logeja, **nauka**), nauka o życiu umysłowym i jedynej jego dźwigni, o duszy. Przedmiotem tej nauki jest stan i działalność, które doświadczeniem wynajdujemy we własnym naszym wnętrzu, a zatem nasze myśli, uczucia, zastanowienia, plany, postanowienia i.t.p. Psychologija uważana jako nauka doświadczalna (empiryczna) ma do walczenia z liczniejszymi trudnościami, niż inne także na obserwacji oparte, polega ona bowiem wyłącznie na obserwacji siebie samego i nie może powtarzać dowolnie swoich doświadczeń (...)¹³”.

Również *Encyklopedia Wychowawcza* z 1912 roku pod redakcją Romana Plenkwicza inaczej objaśniała zawilości omawianego terminu. W tomie ósmym na jej kartach umieszczono jedynie definicję *psychologii wychowawczej*, ale w jej opisie nakreślono obraz całej nauki. Stwierdzono, że psychologia jest jedną z podstawowych dziedzin pedagogiki i jej stopniowe oddzielenie od niej rozpoczęło się w XVIII wieku. Omówiona została szczegółowo postać Jana Fryderyka Herbart¹⁴, który ogłosił psychologię podstawową nauką pedagogiki¹⁵. Zauważono także, że wspomniana dziedzina stała się nauką za sprawą zastosowania metod eksperymentalnych oraz dzięki rozwojowi badań nad dziećmi. Następnie wyjaśniono, że: „Stosunek psychologii do wychowania, a w następstwie psychologii wychowawczej nie przedstawiały żadnej trudności, póki psychologia stała na gruncie substancyjności duszy: wychowanie dzieliło się na wychowanie duszy i ciała, podstawą nauki o wychowaniu duszy była psychologia, jako nauka o duszy (...) Znalezienie formuły na określenie stosunku psychologii do pedagogiki, a w związku z tem pojęcia psychologii wychowawczej zaczęło natrafiać na trudności, odkąd pojęcie substancji duchowej postawiono całkowicie poza sferą psychologii, odkąd psychologię pojęto jako naukę o życiu duchowym, przez co rozumiano ogół faktów psychicznych czyli stanów świadomości, zwłaszcza zaś odkąd położono nacisk na zależność faktów psychicznych od organizmu, a z drugiej strony na wychowanie formalne, to znaczy wyrabianie pewnych zdolności (dyspozycji), które ostatecznie dadzą się jeśli nie zupełnie, to jednak w znacznej mierze sprowadzić do pewnych modyfikacji systemu nerwowego, wskutek czego

¹² S. B. Linde, *Słownik Języka Polskiego*, t. 4, Lwów 1858.

¹³ *Psychologija*, [w:] K. W. Wójcicki, L. Rogalski, J. Pankiewicz, *Encyklopedia Powszechna*, t. 21, Warszawa 1863, s. 736–737.

¹⁴ Jan Fryderyk Herbart (1776–1841) – niemiecki filozof, pedagog i psycholog. Uważany jest za twórcę pedagogiki naukowej.

¹⁵ B. Bandrowski, *Psychologia wychowawcza*, [w:] *Encyklopedia Wychowawcza*, pod red. R. Plenkwicza, t. 8, z. 8, Warszawa 1912, s. 603–604.

za właściwy przedmiot zabiegów wychowawczych bezpośrednio czy pośrednio trzeba było uznać organizm w ogóle¹⁶. Następnie omówiono dostępną wówczas literaturę poświęconą zarówno psychologii ogólnej, jak i wychowawczej¹⁷.

Definicja samej **psychologii** w ramach *Encyklopedyi Wychowawczej* znalazła się dopiero w następnym tomie w 1923 roku. Wyjaśnienie zagadnienia podzielono na osiem rozdziałów: *Nazwa, Przedmiot psychologii, Podział psychologii, Zadania psychologii, Metoda psychologii, Stosunek psychologii do innych nauk oraz Rzut oka na rozwój psychologii* [w tym punkcie mamy także podane zestawienie podzielonej tematycznie literatury uzupełniającej, przyp. D.D.-C.]: 1) *Bibliografii psychologii*, 2) *Słowników (Encyklopedyi) psychologicznych*, 3) *Czasopism psychologicznych*, 4) *Historii psychologii i obecnego jej stanu*, 5) *Pojęć, zadań, przedmiotu, metod, znaczenia psychologii, jej stosunku do innych nauk*, 6) *Psychofizyki, psychofizjologii i psychologii eksperymentalnej*, 7) *Podręczników i systematycznych wykładów całokształtu psychologii*, 8) *Opracowań pewnych działów lub zagadnień psychologicznych*] oraz *Psychologia, jako przedmiot nauki w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich*. Pierwszy rozdział wyjaśnia pochodzenie nazwy psychologia (od gr. ψυχή psyche = dusza, i λόγος logos = słowo, myśl, nauka) i oznacza naukę o duszy. Podkreślono, że takiego wyrazu nie znano przed XVI wiekiem, a użył go po raz pierwszy w czasie wykładów uniwersyteckich w Wittenbergu Filip Melanchton (1497–1560). Utrwalone w druku słowo **psychologia** pojawiło się dopiero w 1590 roku, jako tytuł łacińskiej rozprawy Rudolfa Gocleniusa – profesora w Marburgu w Hessji: ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ: hoc est, de hominis perfectione, animo, et in primis ortu huius, commentationes ac disputationes quorundam Theologorum & Philosophorum rostræ ætatis, quos versa pagina ostendit co można przetłumaczyć jako: *Psychologia, czyli o doskonałości człowieka, o duszy, a przede wszystkim o jej pochodzeniu rozważania i rozprawy tych współczesnych teologów i filozofów, których nazwiska znajdują się na odwrotnej stronie*. Następnie cztery lata później jego uczeń Otto Casmann opublikował dzieło *Psychologia anthropologica*. Jednak do powszechnego użytku wszedł ten termin w XVIII wieku dzięki niemieckiemu filozofowi Chrystianowi Wolffowi (1679–1754). Znajdował się on w dziełach *Psychologia empirica* i *Psychologia rationalis*. Jak zaznaczono: „Zanim zaczęto używać wyrazu psychologia, nadawano dziełom, przedstawiającym całokształt tej nauki tytuł „de anima”, tj o duszy. Niekiedy celowi temu służyły wyrazy »Physica animae«, »Anthropologia psychica«, »pneumatologia«, pneumatica (πνεῦμα tj. duch, po łacinie spirytus), przyczem przez pneumatologię rozumiano zrazu naukę o duchu w ogóle, a dopiero w wieku XVII zaczęto używać tego wyrazu w znaczeniu psychologii¹⁸. Zdecydowanie większy problem stanowi natomiast

¹⁶ Tamże, s. 606.

¹⁷ Tamże, s. 610–611.

¹⁸ K. Twardowski, *Psychologia*, [w:] *Encyklopedya Wychowawcza*, pod red. R. Plenikiewicza, t. 9, z. 1, Warszawa 1923, s. 1.

jej przedmiot. Autor hasła podzielił je na zagadnienia metafizyczne (to co niepoznawalne, tajemnicze, niedostępne zmysłom i doświadczeniu) oraz empiryczne (oparte na doświadczeniach, obserwacji, na nauce i wiedzy). Za psychologię, o której będzie pisał pod tym hasłem, uważa tą drugą, której naukowość i metodologia nie podlega podważeniu. Przedmiotem jej zainteresowań zostaje określone za Wiliamelem Jamesem „życie psychiczne czyli duchowe”¹⁹. Wspomnianym życiem duchowym obdarzone są natomiast istoty: „(...) , które doznają wrażeń zmysłowych, odtwarzają je sobie w pamięci, zastanawiają się, myślą, sądzą, porównują, rozróżniają, kombinują, wątpią, zwracają uwagę, abstrahują, wahają się, odczuwają przyjemność i przykrość, martwią się i cieszą się, obawiają i spodziewają się, pragną, wzdrygają się, pożądamy, wybierają, postanawiają, przy czym mówimy o życiu psychicznym już tam, gdzie tylko niektóre z tych czynności lub funkcji psychicznych zachodzą”²⁰. Autor zwraca także uwagę na wrodzoną predyspozycję do pewnych zachowań i reakcji, które są przedmiotem zainteresowań zarówno psychologów, jak i fizjologów oraz neurologów. Stykanie się w tym miejscu wymienionych nauk niesie ze sobą niebezpieczeństwo ponownego zatarcia ich granic. Ważnym podziałem jest również ten na psychologię zwierząt oraz ludzi, gdzie także w obrębie tych grup są dalsze rozgałęzienia: „Mówi się tedy o psychologii zwierząt wyższych i niższych, o psychologii pierwotniaków lub psychologii mrówek, koni, psów itp. W obrębie psychologii człowieka rozróżnia się psychologię człowieka normalnego i nienormalnego, w obrębie pierwszej psychologię mężczyzny, kobiety, dziecka, w obrębie drugiej psychologię matolek, obłąkanych: na pograniczu zaś psychologii normalnej i nienormalnej, stoi psychologia geniusza, zbrodniarza, głuchoniemego itp.”. Pojawia się także pojęcie *psychografii*, które wyjaśnione jest jako „portret psychologiczny”. Odwołano się do przykładów takiej analizy podejmowanych jeszcze w XIX wieku i na początku XX wieku jak np. Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Laury Bridgeman²¹ i Heleny Keller²². Wymieniony i opisany został podział na psychologię

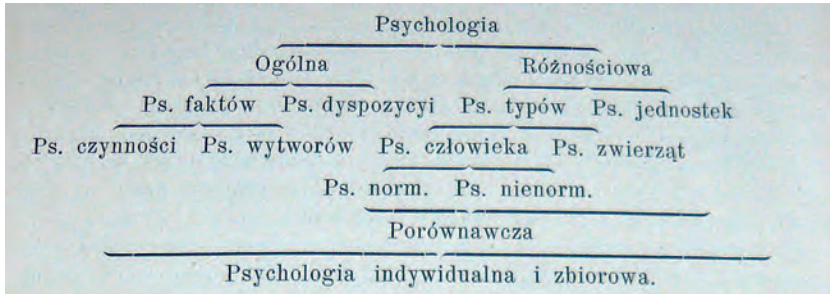
¹⁹ Tamże, s. 2.

²⁰ Tamże.

²¹ Laura Bridgman (1829–1889) – amerykańska niewidoma, która na skutek przebytej szkarlatyny straciła także zmysł słuchu, węchu i smaku. Porozumiewała się za pomocą dotyku i wyrażała ekspresję uczuć twarzą. Ukończyła Szkołę Perkinsa dla Niewidomych w Bostonie, gdzie jej dyrektor – dr Samuel Howe podjął się nauczania jej czytania i pisanja za pomocą wytłoczonych w papierze znaków (później stworzono alfabet Braille’a).

²² K. Twardowski, *Psychologia...*, s. 6; Helen Keller (1880–1968) – amerykańska głuchoniema pisarka, pedagog i działaczka społeczna na rzecz równouprawnienia kobiet. Ukończyła Horace Mann School for the Deaf w Bostonie i znała kilka języków obcych. Jej nauczycielką była Anna Sullivan, która sama przez dłuższy czas była osobą niewidomą. Nauczyła ona H. Keller porozumiewania przy pomocy alfabetu dotykowego,

ogólną, typów, porównawczą, indywidualną, zbiorową, społeczną, mowy, sztuki, duszpasterską, religii oraz wychowawczą. Umieszczono także schemat podziału psychologii wg Kazimierza Twardowskiego:

Fot. 1. Podział psychologii wg stanu wiedzy z 1897 roku autorstwa K. Twardowskiego

Źródło: K. Twardowski, *Psychologia*, [w:] *Encyklopedia Wychowawcza*, pod red. R. Pleniewiczza, t. 9, z. 1, Warszawa 1923, s. 8

Przechodząc do zadań psychologii ujęto je jako fakty obecne w każdej nauce empirycznej i zadania, czyli próby ich wyjaśnienia. Kluczowe są nazwy uczuć i procesów determinujących życie człowieka: *czuć, myśleć, uważać, wiedzieć, zastanawiać się, rozumieć, przekonać, wątpić, roztropność, wahać się, pamiętać, zapominać, pogląd, przypuszczenie, dowcip, chwiejność, smutek, złościć się, humor, namiętność, niepokoić się, gniew, tęsknić, sympatya, spodziewać się, pragnąć, wstręt, wartość, zachcianka, niechęć, skupienie, radość, rozterka, strach, świadomość, postanawiać, roztargnienie i wiele innych*²³. Do zadań psychologa należy więc analiza, zdiagnozowanie, opracowanie i sformułowanie zasad oraz praw rządzących ludzkimi uczuciami i emocjami. Natomiast metodologia tej nauki określona została jako droga i sposoby, jakimi psychologia usiłuje wyjaśnić przedmiot jej zainteresowań. Jak podaje autor: „Jedynym źródłem, z którego czerpiemy wprost i bezpośrednio znajomość faktów psychicznych, jest t.zw. introspekcja, doświadczenie wewnętrzne, świadomość. Wszystkie te wyrazy oznaczają sposób poznawania różny od sposobu poznawania świata zmysłowego, fizycznego, materialnego. Ten świat fizyczny bowiem poznajemy wprost i bezpośrednio przy pomocy zmysłów, więc wzroku, słuchu, smaku, powonienia, dotyku, zmysłu temperatury, zmysłu mięśniowego”²⁴. Innym sposobem jest też eksperyment, który pozwala wywołać

a następnie alfabetem Braille’a. Opanowała dotykowe odczytywanie mowy z ust tj. odczuwanie układu warg po ich ruchach i wibracji za pomocą opuszek palców. Opisana metoda nazywa się *TADOMA* i stosuje się ją do dzisiaj.

²³ Tamże, s. 9.

²⁴ Tamże, s. 16.

wymienione uczucia i stany oraz dokonać ich odpowiedniej analizy i interpretacji. Już wcześniej wspomniano, iż w omawianym okresie toczył się spór o umiejscowienie psychologii jako samodzielnej nauki wśród innych dziedzin wiedzy. Jak zaznaczono w *Encyklopedyi* dyskusja dotyczy tego, czy psychologia jest jedną z gałęzi filozofii (czyli zalicza się do nauk filozoficznych) czy też już można ją uznać za osobny byt, który nie jest zależny od filozofii. Zwolennicy drugiego podejścia zastanawiali się też, czy można ją zatem zaliczyć do nauk humanistycznych lub przyrodniczych. Przychylający się do pierwszej tezy uzasadniali, że: „(...) trzeba się ograniczyć do stwierdzenia, że odkąd psychologia była pojmowana jako nauka o życiu psychicznym a nie jako nauka o duszy, odkąd zarówno jej treść, jak i jej założenia uwolniły się od czynników natury metafizycznej, związek jej z filozofią. Rozluźnienie to znajduje m.in. swój wyraz zewnętrzny w fakcie, że, gdy dawniej nauczanie psychologii było wyłącznym przywilejem filozofów, obecnie coraz więcej powstaje oddzielnych katedr psychologii”²⁵. Natomiast zaliczenie jej do grona nauk przyrodniczych inni naukowcy uzasadniali poprzez zrównanie ze sobą faktów psychicznych z tymi doświadczanymi przez zmysły. Jednak jak słusznie zauważono, każda dziedzina wiedzy ma jakieś fakty, a mimo wszystko nie wymienia się je jako przyrodnicze. Mimo że psychologia nie należy do tej grupy, to nierozzerwalnie część z jej działów związanych jest z medycyną (układ nerwowy), fizjologią czy fizyką. Na styku tych nauk powstają nowe nauki jak psychofizjologia czy psychofizyka. Jak wyraźnie zaznaczono, psychologia rozpoczęła drogę samodzielnego rozwoju jako odrębna nauka: „Po tylu wiekach, w których uprawiali ją metafizycy, teologowie, przyrodnicy, lekarze, po długim przeciągu czasu, w którym zajmowano się nią przeważnie jako nauką stosowaną i interesowano się nią przedewszystkiem ze względu na leżące poza jej obrębem potrzeby teoretyczne i praktyczne, psychologia zdobyła sobie stanowisko nauki równouprawnionej obok nauk innych. Teraz już nie decydują o doborze dokonywanych w danej chwili zagadnień albo stosowaniu tych lub innych metod czynniki psychologii obce, gdyż posiadała ona już swoje własne pole badań oraz swoiste metody pracy naukowej. Bogactwo tych zagadnień, które domagają się od psychologii rozwiązania, różnorodność metod, z którymi współczesny psycholog się spotyka, obfitość źródeł, z których płynie pośrednia znajomość życia psychicznego, wielostronność zastosowań a tem samem i kierunków w których badania psychologiczne prowadzone być muszą – wszystko to sprawia, że psychologia zaledwie zrodzona jako nauka samoistna, już się rozpada na liczne gałęzie, w których poszczególni psychologowie się już secyalizują, zmuszeni do tego potrzebą podziału pracy”²⁶. Dokonano także jednego z pierwszych podsumowań

²⁵ Tamże, s. 24.

²⁶ Tamże, s. 41.

rodzimej nauki, która jak zaznaczono, miała szczególnie ciężkie warunki dla rozwoju z uwagi na dopiero niedawno odzyskaną niepodległość. Podkreślono, że inicjatorem psychologii naukowej był Julian Ochorowicz, a po nim wykładający na lwowskim uniwersytecie Aleksander Raciborski. Badania nad psychologią rozwojową, zwłaszcza skoncentrowaną na dzieciach, zapoczątkował natomiast Jan Władysław Dawid. Psychologię eksperymentalną zainaugurował w ramach zajęć uniwersyteckich we Lwowie w roku akademickim 1898/1899 Kazimierz Twardowski, który w 1901 roku otworzył także pierwszą na ziemiach polskich pracownię psychologiczną. Następną taką jednostką powstała na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1903 roku dzięki Władysławowi Heinrichowi, zaś w Warszawie w 1910 roku staraniem Edwarda Abramowskiego. Zwrócono także uwagę na ogromną rolę dla rozwoju rodzimej psychologii odbytego w 1909 roku w Warszawie I Zjazdu Neurologów, Psychiatrów i Psychologów Polskich²⁷.

Jako osobne hasło potraktowane zostało w tym samym tomie *Encyklopedyi Wychowawczej* zagadnienie **psychologii dziecka**, które opisała znakomita polska psycholog tej specjalności – Alina Szcówna. W części poświęconej omówieniu zakresu przedmiotu scharakteryzowała go następująco: „Jak sama nazwa wskazuje, psychologia dziecka stanowi dział psychologii, mający za treść objawy życia psychicznego w dzieciństwie. Gdy psychologia ogólna człowieka bada czynności psychiczne i ich wytwory w ogólności, psychologia dziecka zajmuje się temi samymi faktami psychicznymi, o ile zachodzą w pierwszej epoce życia, zwanej najogólniej »dzieciństwem«; wyrazem tym obejmujemy wszystkie kolejne stadia rozwoju, a więc nie tylko niemowlęctwo i właściwe dzieciństwo, lecz i wiek wyrostka i podlotka (adolescence) aż do zupełnej dojrzałości fizycznej i psychicznej t. j. do 18-go lub 20-go roku życia. W zakres psychologii dziecka wejdzie: geneza życia psychicznego wogólności wszystkich jego objawów poszczególnych, opis dalszego ich rozwoju we wszystkich fazach kolejnych aż do tej postaci, w jakiej je spotykamy w życiu *psychicznym dorosłych, dokładna charakterystyka tych wszystkich zjawisk psychicznych, które stanowią wyłączną własność dzieciństwa i nie dają się już obserwować w późniejszych okresach życia, stąd jako synteza tych wszystkich studyów całkowity obraz psychiki dziecka w odróżnieniu od dorosłego z uwzględnieniem w każdej dziedzinie głównych typów dziecięcych (...)*”²⁸. Niezwykle ważny wydaje się rozdział drugi poświęcony *Stosunkowi psychologii dziecka do innych działów psychologii oraz pedagogiki*. A. Szcówna stwierdziła w nim, że pedagogika czerpie wiadomości o naturze dziecka (jego rozwoju emocjonalnym, biologicznym i psychicznym) z psychologii. Zadaniem psychologa jest zatem określenie

²⁷ Tamże, s. 42–43; W poświęconej temu zagadnieniu *Literaturze* umieszczono informację, że w opracowaniu jest *Polski słownik psychologii, neurologii, psychopatologii i nauk pokrewnych*.

²⁸ A. Szc, *Psychologia dziecka*, [w:] *Encyklopedia Wychowawcza*, pod red. R. Plenkiewicz, t. 9, z. 1, Warszawa 1923, s. 55–56.

jakie jest dziecko, a rolą pedagoga ma być jego odpowiednie wychowanie. Obie nauki czerpią więc z siebie bardzo dużo i wzajemnie się uzupełniają. Na przełomie XIX i XX wieku zagadnienia psychologii dziecka czy wychowawczej były jednak często włączane jako elementy pedagogiki. W trzecim rozdziale autorka dokonała przeglądu dotychczas wydanej literatury dotyczącej psychologii dziecka, zaś czwarty – ostatni, mówiący o działalności, nosił tytuł *Institucje poświęcone psychologii dziecka: towarzystwa, pisma, wykłady, pracownie, kongresy*²⁹.

W *Podręcznej Encyklopedji Pedagogicznej* w opracowaniu Feliksa Kierskiego już z 1925 roku można przeczytać, że twórcą tej nauki był Arystoteles, który w swym dziele *O duszy* rozpoczął tzw. **psychologię racjonalną**. Dominowała ona przez średniowiecze i dopiero Jan Ludwik Vives „upomniał się” o psychologię empiryczną. Od tego czasu określona została jako nauka empiryczna o życiu psychicznym. Dzięki wykorzystaniu doświadczeń i eksperymentu zaczyna, według autora, iść bardziej w kierunku nauk ścisłych. Zauważalny jest jednak błąd w dacie dotyczącej założenia przez Wilhelma Wundta w Lipsku pierwszego laboratorium psychologicznego. *Encyklopedia* podaje, że miało to miejsce w 1889 roku, gdzie prawidłowym rokiem jest 1879³⁰. Następnie wyjaśnione zostają relacje łączące psychologię i pedagogikę oraz wymieniono polskich psychologów wraz z ich dokonaniem od II połowy XIX wieku do dwudziestolecia międzywojennego. Jako osobne hasła encyklopedyczne potraktowano *psychologję dziecka* i *psychologję w szkole*³¹.

Niewątpliwie problem zdefiniowania i umiejscowienia psychologii wśród sklasyfikowanych wcześniej nauk humanistycznych, przyrodniczych i społecznych stanowił na przełomie XIX i XX wieku ogniwo sporu, czego dowodem były pojawiające się publikacje na ten temat. Dyskusja toczyła się zarówno u „ojców” nauki (w dzisiejszym rozumieniu tego słowa), jak i badaczy oraz praktyków zajmujących się nią na niższym szczeblu. Niestety, nie u wszystkich „wielkich psychologów” można jednak znaleźć definicje podane wprost. Częściej były to jednak rozważania o przedmiocie nauki i jej klasyfikacji.

Prekursorem usamodzielnienia psychologii jako pełnoprawnej nauki w XIX wieku był niemiecki filozof i psycholog Wilhelm Wundt³², który w swojej książce *Podstawy psychologii fizjologicznej* (*Grundzüge der Physiologischen Psychologie, Principles of Physiological Psychology*) jasno sprecyzował swoje plany. Jak podkreśla Ludy T. Benjamin była to najważniejsza praca naukowca, ponieważ zakładała rewolucyjny

²⁹ Tamże, s. 57–83.

³⁰ *Psychologja*, [w:] *Podręczna Encyklopedia Pedagogiczna w opracowaniu dr. Feliksa Kierskiego*, t. II, Lwów–Warszawa 1925, s. 444–445.

³¹ Tamże.

³² Wilhelm Maximilian Wundt (1832–1920) – niemiecki psycholog i filozof, uważany za twórcę psychologii eksperymentalnej oraz głównego zwolennika niezależnienia się psychologii jako nauki od filozofii. Szerzej o nim w rozdziale II.

pomysł pokazania specyfiki nowej nauki³³. Powstała w 1867 roku na bazie wykładów z „Psychologii fizjologicznej”. We wstępie W. Wundt napisał: „Niniejsze dzieło już przez sam swój tytuł daje poznać, że podjęto w nim próbę połączenia dwóch dziedzin wiedzy, które mimo tego że zajmują się prawie tym samym obszarem badań – głównie ludzkim życiem, dotychczas podążały różnymi drogami. **Fizjologia** wskazuje na wyrazy życia, których doświadczamy za pomocą naszych zewnętrznych zmysłów. Natomiast w **psychologii** człowiek ogląda się niejako **od środka** i próbuje wyjaśnić procesy, ukazywane mu przez te wewnętrzne badania”³⁴.

Przedstawiając dalej swoje tezy uzmysławiał czytelnikowi fakt, iż psychologia już od dawna pretendowała do miana samodzielnej nauki, tylko że dziedziny wiedzy takie jak anatomia, neurologia, fizjologia, psychofizyka czy pedagogika niejako zagarniały dla siebie część z jej zagadnień. Nowa dyscyplina miałaby się opierać na anatomicznych i fizjologicznych podstawach, które uzupełniać mają eksperymenty. Jak podkreśla Iwona Koczanowicz-Dehnel, dla W. Wundta psychologia nie należy do filozofii, ale zalicza ją do dyscyplin humanistycznych. Dzieli je także na trzy grupy: o procesach umysłowych (psychologia, psychofizyka, antropologia, etnologia), o wytworach umysłu (filozofia, ekonomia, nauki polityczne, prawo, teologia, historia sztuki i metodologia nauk humanistycznych) oraz o rozwoju wytworów umysłowych (historia i jej nauki pomocnicze)³⁵.

„Psychologia zajmuje miejsce pomiędzy naukami ścisłymi i humanistycznymi. Z tymi pierwszymi jest blisko spokrewniona bowiem, do badania wydarzeń/dziania się zewnętrznego i wewnętrznego stosuje się na tyle podobne metody i drogi wyjaśniania, na ile tylko pozwana na to pojęcie „dziania” się. Natomiast dla nauk humanistycznych jest podstawową nauką. Gdyż każda forma działalności ludzkiej myśli ma swoje zaranie w podstawowych zjawiskach wewnętrznego doświadczenia. Dlatego też historia, nauka o państwie i prawie, filozofia sztuki i religii prowadzą dlatego w swych początkach bezpośrednio do psychologicznych prób wyjaśnień różnych zjawisk. Fizjologiczna psychologia natomiast, jako że przede wszystkim ma badać powiązanie wydarzeń zewnętrznych i wewnętrznych, jedną ze swych części stoi bezpośrednio na gruncie nauk ścisłych, z której to pozycji musie pełnić rolę łączniczki do nauk humanistycznych”³⁶.

Powyzszymi słowami W. Wundt odniósł się do podziału nauk (umiejętności) ogłoszonego jeszcze w XVII wieku przez Francisca Bacona³⁷, który wyglądał następująco:

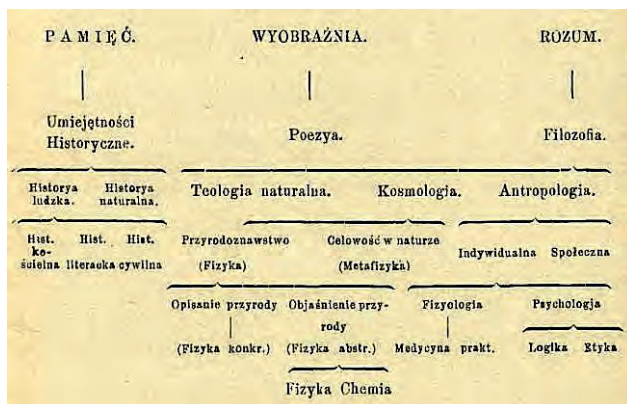
³³ L. T. Benjamin, Jr, *Historia współczesnej psychologii*, Warszawa 2013, s. 58.

³⁴ W. Wundt, *Grundzüge der Physiologischen Psychologie*, (tłum. P. Kirsch), Leipzig 1874, s. 1; <https://archive.org/stream/b21905393#page/n5/mode/2up> (data dostępu: 20.11.2015 r.).

³⁵ I. Koczanowicz-Dehnel, *Jak powstała psychologia?*, Wrocław 2004, s. 56.

³⁶ W. Wundt, *Grundzüge der Physiologischen...*, s. 4.

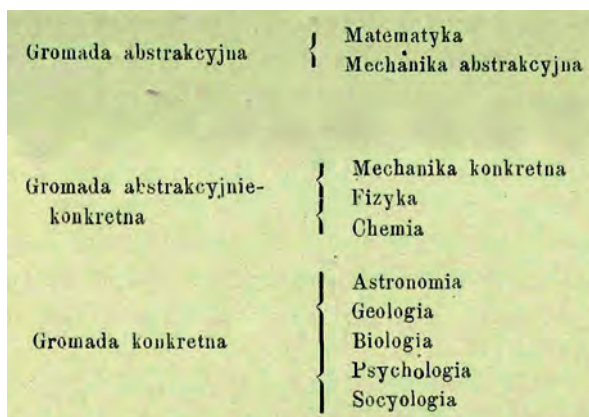
³⁷ Francis Bacon (1561–1626) – angielski filozof, eseista, polityk oraz prawnik. Uważany za jednego z prekursorów wprowadzenia eksperymentu jako metody naukowej

Fot. 2. Podział nauk (umiejętności) według Francisa Bacona z 1605 roku

Źródło: W. Wundt, *Wstęp do filozofii*, Warszawa 1902, s. 53

Kolejną klasyfikacją przywoływaną przez W. Wundta jest autorstwa Herberta Spencera³⁸ z XIX wieku, gdzie zaliczono psychologię wraz z astronomią, geologią, biologią i socjologią do gromady nauk konkretnych³⁹.

Fot. 3. Klasyfikacja nauk według Herberta Spencera

Źródło: W. Wundt, *Wstęp do filozofii*, Warszawa 1902, s. 62–63

oraz twórcę empiryzmu. Główne dzieła to: *Eseje* (1597), *Novum Organum* (1620), *Nowa Atlantyda* (1627).

³⁸ Herbert Spencer (1820–1903) – angielski filozof i socjolog, przedstawiciel ewolucjonizmu w naukach społecznych. Najbardziej znane prace to: *Program systemu filozofii syntetycznej* (1862–1893), *Zasady socjologii* (1873), *Edukacja* (1861) oraz *Autobiografia* (1904).

³⁹ W. Wundt, *Wstęp...*, s. 62–63.